

Зоряна Головецька,
студентка 5 курсу
ННІ філології та журналістики
ЖДУ імені Івана Франка.
Науковий керівник: **В. М. Мойсієнко**,
доктор філологічних наук, професор.

ЛЕКСИЧНЕ БАГАТСТВО «ЄВХАРИСТИРІОНУ» – ПАМ'ЯТКИ 1632 РОКУ

У статті проаналізовано основні типи переносних значень пам'ятки 1632 року «Євхаристиріон» та відзначено багатство тропів, а саме: метафор, метонімії, синекдох, епітетів, перифраз, порівнянь, алегорії, уособлень, персоніфікацій, гіпербол, літот, а також прокоментовано використання синонімів та антонімів зі стилістичною метою.

«Євхаристиріон, або вдячність» – яскравий зразок панегіричної літератури XVII століття. Літературі бароко притаманні свої особливості, серед яких метафоричність, складність, динамізм, пристрась до пишної образності, багатозначність символіки, риторичність, емоційність та ін.

Прагнучи до надмірного оздоблення та пишноти, властивим для тогочасної писемної мови загалом, автори «Євхаристиріону» використовують такі «надмірності» передовсім у вживанні лексичних засобів. Уже в назві відчувається барокова традиція високості стилю, розширення, що виявляється у використанні прийому коментування назви: «*Євхаріотіріон, а́лбо вда́чность*»

(1). Далі, за міркуванням С. В. Грициної, маємо досить докладне уточнення імені та статусу особи, якій присвячений панегірик, автора (в пам'ятці – колективу авторів), дати й місця друку [1, с. 28]. Окрім цього, вже в анотації використовуються синонімічні пари, притаманні літературі доби бароко. Подаємо кілька прикладів: *превелебнѣйшомѡ* та *вели́комѡ* (1)², *перешко́ды* и *кло́поты* (2), *трьо́дахъ* и *пра́цахъ*³ (2), *знаме́ніѣмъ* и *нема́лѣ* (2) і под.

Упорядник збірника похвальних віршів «Євхаристиріон» Софроній Почаський та безпосередні автори поезій використовують різноманітні лексичні засоби. Промовистими є вживання синонімічних пар (рідше – рядів) у «Євхаристиріоні»: *звѣрхность* – *сла́ва* (4), *сло́въ* – *мо́вы* (6), *пожѣ́ткѡ* – *похва́лы* (6), *грамма́тика* – *сло́въ склада́ньѡ наѡ́ка* (7), *глаго́лю* – *то́мъ шю́ не мо́ви слова́* (7), *пѣ́нѣ*, *по́кармъ* – *хлѣ́бъ* (8), *зада́токъ* – *доста́то́к* (8), *дожѣ́тъ* – *гро́мы* (9), *штѣ́нымъ* – *фали́выхъ* (9), *мѣ́стѣ* и *вѣ́рхъ* (10), *ча́съ* – *лѣ́та* (11), *до́лгѣи* – *мно́гѣи* (11) тощо.

Деякі дослідники вважають, що надмірне використання однорідних за семантикою найменувань (ознак), є одним із визначних принципів літератури

² Тут і надалі цифра в дужках вказує на аркуш оригіналу пам'ятки.

бароко. Засобом витворення антитези слугують антонімічні пари (ряди) панегірика, які також найчастіше виявляються в контексті: *но^А ногою – надз головою* (4), *гл҃ство – мѡдро^с^* (5), *оу^ро^жай – оу^па^докз* (8), *неп^ра^вды – пр^авды* (9), *мг^лд – д^енз – т^емности* (9), *повста^нетз – оу^ва^нетз* (10), *дн^а – н^очю* (11), *стр^ойне – нестр^ойныхз* (12), *поч^атк^з – кон^ца* (13), *ро^змз – т^емности* (13), *поч^атокз – кон^ецз* (14); *зо^лото ме^жи кр^диц^ами* (2), *д^іа^ментз ме^жи кам^ѣньемз* (2), *те^леснымз и д^иѣ^вны^м* (2), *высо^кѡ лѣ^та^ючи висо^кѡ спа^да^етз* (2).

Спудеї Києво-Могилянської академії, які працювали над похвальними віршами Петру Могилі, використовуючи найрізноманітніші художні засоби, намагалися знайти у навколишньому світі образні й конкретні приклади-аналогії, здатні наочно виразити вдячні почуття та приязне ставлення до митрополита.

Віршованій літературі доби бароко притаманне використання міфічних та біблійних образів. У панегірику 1632 року студенти шанобливо називають Петра Могилу «Промет^еѡмз» (8), а в рядках поетичних творів згадують також всіх муз та Аполлона на горі Парнас.

Нашою метою є докладне вивчення основних типів переносних значень та образів, які витворюються за допомогою використання тропів та стилістичних фігур. Під **тропами** слідом за І. Г. Гецуляк розуміємо слова, словосполучення, речення, вжиті в переносному або зміненому значенні для характеристики будь-якого предмета, явища, особи за допомогою вторинних смислових значень (оскільки у художньому мовленні поетичний зміст ніколи не обмежується буквальним змістом слів), актуалізації їх внутрішньої форми, а стилістичні фігури – це речення або складні (багатокомпонентні) словосполучення, які мають особливе розташування у тексті, зазнають структурних перетворень з метою надати висловлюванню виразності, посилити його емоційність [3, с. 5].

Епітети функціонують в єдності з метафорами, порівняннями. Часто вони виступають елементом таких стилістичних фігур, як повтор, ампліфікація, антитеза. Це сприяє збільшенню художньо-естетичних можливостей епітетів, оптимізує вплив на свідомість реципієнта.

У пам'ятці 1632 року ми визначили такі епітети: *в^елі^ком^з а^рхимандр^ітови* (1), *ла^вры ч^дотв^ор^нои* (1), *не^сме^рт^елно^и сла^вы* (1), *го^дном^з ѡ^боро^нци* (1), *Ф^ебомз роско^шнымз* (6), *в ѡ^соб^ѣ св^ѣтлой* (6), *высо^кой ѡ^ма* (6), *р^ечз доро^га^а* (8), *границ^з шир^окихз* (8), *а^спедовз ѡ^кр^ѣстных* (10), *ѡ^казало^е м^ѣстце* (11), *в^ерхз знамен^ітый* (11), *верх^з пр^еслі^чномз* (11), *филосо^фз оу^бо^гій* (12) тощо.

У художній практиці досить часто використовувались **перифрази**. Перифрази, використані в українській бароковій поезії, можна назвати ономастичними, оскільки вони вживалися для образної характеристики різноманітних осіб (Ісуса Христа, Божої Матері, сучасних поетам людей тощо).

Можливе поєднання для характеристики одного денотата кількох перифраз, що типово для української барокової поезії.

У панегірику перифрази найчастіше стосуються імені Петра Могили, муз, до яких звертаються автори, та інших міфічних персонажів – образів поезій. Перш за все, ці тропи уможливають докладний, точний, образний опис особистості, предмета чи явища, про які йде мова; за допомогою перифраз здійснюється емоційний вплив на читачів.

Наводимо декілька перифраз із віршованих текстів «Євхаристиріону»: Гелікон має назву *жрѡдло наѡкѡ* (5), Петро Могила асоціюється в авторів із *Промѣтѣмѡ* (8), *фѡнда́торѣ побѡ́жнѡй* (22), *наѡкѡ патрѡ́нѣ* (22), *всѣхѡ ѡтѣхо ѡчѡ́нѡх* (22), *всѣхѡ мѡ́зѡ цитѣро́нѣ* (22), астролог – *бѣ́з слѣ́нѡй* (14), наука – *мѡ́дрости почѡ́токѡ* (16), церква – *ма́тка сы́нови* (18), муза Калліопа – *звѣта́щѡвѡ прѣсла́внѡхѡ похва́ло* (25), пам'ять – *ска́рбѡ не́пребра́нѡй* (26), Ісус Христос – *слѣ́нцѣ* (27), Аполлон – *пра́вцо пла́нѣ прѣсвѣ́тлѡй* (30), Феб – *да́вцо свѣ́тлости* (30), *всѣ́го свѣ́та ѡ́ко* (30), Діва Марія – *прѣсли́чнаѡ кроле́вно* (32), *ра́йскихѡ са́дѡвѡ цвѣ́тѣ* (32), *выборнѣ́йшѡй кле́йнѡтѣ* (32) та ін.

Один із найцікавіших художніх засобів образності панегірика 1632 року – це **алегорія**. Алегоричні символи споконвіків відбивали народні уявлення людей про навколишній світ, у бароковій поезії найбільш популярними символами вважались образи саду, виноградної лози. І. Г. Гецуляк, досліджуючи мовостиль барокової літератури, звернула увагу й на те, що найбільшу частотність уживань мають такі лексеми із символічним значенням: *чаша, двері, хрест, сонце, сад* [3, с. 9].

Аналізуючи «Євхаристиріон» ми звернули увагу на такі алегоричні символи: *Гѣлико́нѡ*, *са́дѡ* (5), *ко́рѣнѡ* (7), *наѡтѡ рѣ́ки* (8), *слѣ́нцѣ* (9), *дожсѣ́*, *гро́мы*, *те́мнѡсти* (9), *гнѣ́здо* (11), *цвѣ́тѡ* (12), *вода́* (15), *жрѡ́дло* (16), *па́стырѡ* (17), *квѣ́тки* (19), *кры́ніца* (22), *пожа́рѡ* (22), *про́мѣнь* (27), *спѣ́ва^нѣ* (28), *злѡ́то* (32) тощо.

Прикметною особливістю панегіричної літератури є використання **метафори**. К. М. Гулий розглянув метафору – домінантну рису стилю бароко – як інструмент побудови картини світу в українській поезії XVII століття в порівнянні із західноєвропейською бароковою поезією [2, с. 140].

Важливо розрізняти відмінності між символом і метафорою. На відміну від символу, який може мати відносно постійне значення, бути виробленим у певній системі координат, у контексті якогось явища чи епохи, метафора є ширшою, полісемантичною й будується на асоціативному ряді. У текстах «Євхаристиріону» спудеї не рідко метафоризували свої думки: *ко́рѣнѡ в^н тво́ѣмѡ са́дѣ ... за́квѣ́тнѣ́тѡ* (7), *оу́ро́жай цнѡ́тѡ* (8), *рѣ́ки красомѡ́вства* (8), *лѣ́лѣѡ вы́сокихѡ цнѡ́тѡ* (10), *цвѣ́тѡ вѣ́сѣ́лѣѡ* (15) тощо.

Різновидом метафори, одним із засобів увиразнення поетичного мовлення, що заснована на кількісному зіставленні предметів та явищ, а саме вживання однини у значенні множини і навпаки, визначеного числа замість невизначеного, видового поняття замість родового, є **синекдоха**. У «Євхаристиріоні» представлені такі різновиди синекдохи:

- частина замість цілого: *всѣ по^а ногою* (4);
- однина замість множини: *розмнож^а по^а нѣбомъ* (6), *Нилъ в^а Егѣптѣ хлѣбъ множит^а* (8), *травы косаръ косятъ* (8), *дѣнъ розяснѣтъ* (9);
- матеріал замість виробу з нього: *крытѣи^а мѣ мѣцѣ ѿточѣи^а* (14);
- родова назва замість видової: *потѣмокъ славныхъ Рождѣнѣвъ* (7);
- видова назва замість родової: *збогатыхъ Зоилѣвъ* (34), *цнѣхъ Могилиѣвъ* (34) – тобто потомків Зоїла та нащадків Петра Могили.

Уявлення про яке-небудь поняття або явище шляхом зображення його у вигляді живої особи й наділеного її властивостями, дає **уособлення**. Часто у художньому творі практично неможливо провести чітку межу між уособленням та **персоніфікацією** – вид метафори, що полягає в наданні предметам, явищам природи почуття властивостей людини, олюднення. У тексті панегірика ми відшукали значну кількість цього художнього засобу: *Геликонъ вѣдѣчностъ посылѣтъ* (5), *гордост^а напоїлила* (5), *чѣсть слѣжитъ* (5), *рѣторѣка витѣтъ* (9), *рѣторѣка на патрѣона тїлно поглядѣтъ* (9), *ѿвоцъ ѿхвѣдчилъ* (10), *цнѣта гнѣздо свое мѣтъ* (11), *мѣре всю зѣмлю ѿхѣдитъ* (16), *зефіры повстѣют^а* (22) та ін.

Українська поезія XVI – першої половини XVII ст. переслідувала не лише повчально-виховну, але й естетичну мету. Засобом витворення яскравих художніх образів слугує також **порівняння**. Порівняння – це троп, у якому один предмет, подія зіставляються з іншими, у яких ці особливості виявлені різко, яскраво.

У «Євхаристиріоні, або Вдячності» можемо пригадати яскраве порівняння Києво-Печерської академії з Геліконом. Панегірик, прославляючи Могилу як переможця і справжнього героя, заохочував його до дальшої діяльності на цій ниві; включення до ідеальної програми навчання квадривіуму й богословія, як припускають дослідники, засвідчувало прагнення не тільки наслідувати єзуїтські школи, але й перевершити їх [4, с. 67-68]. У другій же частині панегірика – «Парнасі» – дослідниця Інна Чепіга відзначає також порівняння подяки Петру Могилі із «літорослями» наук, тобто музами античної міфології [6, с. 131].

Наведемо кілька порівнянь безпосередньо із текстів панегірика: *тѣкъ тѣкъ бы ѿвѣ ѣлнѣ* (9), *цю сынъ матѣ* (17), *цю слугѣ пѣн* (17), *ѿрковъ матка сынѣ* (18), *нѣбо ѿрковъ* (25).

Досить часто порівняння стосується особи Петра Могили. Так, С. В. Грицина звернула увагу, що при характеристиці митрополита студенти, які були авторами поезій «Євхаристиріона», зверталися до образів міфічного титана та отця церкви [1, с.29]: *прѣчнѣйшій ѿчѣ Промѣтѣомъ звѣный* (8).

Серед інших яскравих звертань: *прѣчний нашь ѿчѣ* (10), *фѣндѣторѣ цѣихъ наѣкъ, ѿчѣ прѣвелѣбный* (11), *Калліопѣ звѣтѣцѣхъ прѣславныхъ похвало* (25), *крѣлю звѣдъ вшѣлаки* (30), *вѣдѣныхъ годѣнъ ѿмѣно* (30), *прѣсличнаа крѣлѣвно* (32), *раѣскихъ садѣхъ цѣтѣ* (32), *выборнѣйшій клѣйноѣ* (32) тощо.

Гіпербола – різновид тропу, що полягає в надмірному перебільшенні характерних властивостей чи ознак певного предмета, явища або дії задля увиразнення художнього зображення чи виявлення емоційно-естетичного ставлення до нього. За допомогою цього тропу поети «Євхаристиріону» мали змогу проявити найбільшу міру своїх почуттів до описуваного явища чи особи. Наприклад, *Марсовыхъ твоѣ працѣ* (2), *вѣсѣ свѣ* (5), *слава на мѣрѣ* (6), *зъ нѣго плѣнутъ всѣ рѣки* (16), *мѣре всю зѣмлю в ѿколо ѿбѣхѣдѣтъ* (16), *найвышшій Монарха* (24), *са до нѣба вѣхѣдѣтъ* (25), *зъ нѣ зѣмлѣ вывѣдѣтъ* (25) і т. п.

Протилежним художнім засобом до гіперболи є **літота**, тобто художнє применшення. У панегірику було виявлено небагато прикладів тропу: *найменшій зъ брѣтѣи* (3), *философѣ оубѣгѣи* (12), *слабый рѣзумъ понѣти цю мѣжѣтъ члѣвѣчѣи* (16).

Цікавим тропом є **оксюморон** – це поєднання слів, які виражають протилежні за змістом або контрастні поняття. Суть його полягає в тому, що таке несподіване поєднання логічно несумісних слів у художньому тексті, створюючи нове уявлення, несе водночас велике емоційно-експресивне навантаження. У досліджуваній нами пам'ятці було виявлено такі приклади цього тропу: *з мѣртвыхъ вѣстаѣ* (10), *вѣстаѣа ѿмѣртвыхъ* (12).

Таким чином, аналіз лексичного багатства пам'ятки 1632 року та основних типів переносних значень дає підставу зробити висновки, що стиль бароко, який був поширеним у XVII столітті повністю відображає свої особливості в «Євхаристиріоні». На основі використання таких традиційних художніх засобів, як епітетів, алегорії, метафори, порівнянь, гіперболи, літоти, оксиморону, досягається витворення оригінальної та неповторної художньої образності в панегірику, висвітлюються широкі можливості мовних засобів. Важливо підкреслити, що стиль бароко вплинув на формування власне образної системи, в якій представлені як християнські, так і міфологічні образи античної доби. Власне бароковою рисою є співвідношення роду Могилив з Олімпом, що додає величі славетному роду і, зокрема, Петру Могилі як засновнику Києво-Могилянського колегіуму. Головним завданням укладача збірника панегіричних віршів Софронія Почаського та безпосередніх авторів поезій було

якомога яскравіше та шанобливіше оспівати діяльність митрополита, а тому використовувані ними художні засоби та фігури повністю відповідали цій меті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грицина С. В. Барокові інновації в «Євхаристиріоні» Софронія Почаського / С. В. Грицина // Мовні і концептуальні картини світу. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2012. – Вип. 42. – Ч. 1. – С.332-339.
2. Гулий К. Д. Метафора в українській поезії XVII століття / К. Гулий // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – 01.1994. – Том 2. – С. 139-144.
3. Гуцуляк І. Г. Мовостиль українського поетичного бароко : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ірина Георгіївна Гуцуляк. – Чернівці, 2005. – 22 с.
4. Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. – Львів, 1981. – Т. 1. – № 228; Pylypiuk N. Eucharisterion. Albo Vdjačnost'. The first panegyric of the Kiev Mohyla School: its content and historical context // HUS. – 1984 – Vol. 8, № 1/2. – P. 67 – 68.
5. Почаський Софроній. Євхаристиріон, або Вдячність 1632 // Зберігається у відділі стародруків та рідкісних видань НБУ ім. Вернадського. – 34 с. Шифр Кир. 27.
6. Чепіга І. П. Словесно-художні образи як основа перших українських творів книжної поезії / Інна Петрівна Чепіга // Волинь – Житомирщина. – 2009. – №10. – С. 125-140.

Оксана Дворнікова,
студентка 4 курсу
ННІ філології та журналістики
ЖДУ імені Івана Франка.
Науковий керівник: **В. М. Титаренко,**
кандидат філологічних наук, доцент.

ФІЗИЧНІ ЯКОСТІ ЛЮДИНИ В СЛОВНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII століть

*У статті проаналізовано лексику, пов'язану з людиною та її рисами,
зокрема фізичними якостями.*

У сучасному українському мовознавстві ще бракує монографічного дослідження про оцінку лексику, зокрема антропономени в староукраїнській мові. Антропономени ЛСГ «зовнішні риси людини» – це вербальна репрезентація зовнішнього вигляду, фізичного стану людини, її ставлення до своєї зовнішності.

В україністиці сьогодні також зростає інтерес стосовно висвітлення особливостей номінативних процесів у діалектній мові, зокрема на матеріалі ТГЛ «Людина та її риси».